

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Tulajdonjog, családi vagyonjog és öröklési jog a Sváb tükörben*

1.

A dolgok feletti uralom vagy hatalom, illetőleg rendelkezés alapvetően határozza meg az emberek egymás közötti viszonyát, ezért minden társadalomban – az emberiség korai történetének időszakából bizonytalan ismeretekkel rendelkezünk e tekintetben – a lényegi kérdésekhez tartozott a tulajdonjog. A dolog (res) fogalmát az ókori Róma jogtudósai már körüljárták, bizonyos fokig osztályozták. Meghatározását mások mellett az Osztrák Polgári Törvénykönyv írta le igen általánosan, ezért elsősorban elfogadhatóan: „Mindent, ami a személytől különbözik, és az emberek használatára szolgál, jogi értelemben dolognak nevezünk.”¹

Az egyes társadalmak fejlődésük különböző szakaszaiban másképpen viszonyultak a dolgokhoz, csak egy idő után jutottak el az általánosítás és az elvonatkoztatás azon fokára, amikor már a dolog általános fogalmával éltek. Éppen ezért, bár a római jogászok már használták, a középkor társadalmá csak a jogkönyvek keletkezése idején, a 13. században bizonyos előzmények után és talán a római hagyományok továbbélése nyomán érkezett el az általánosítás ezen szintjére. Bizonyítékul szolgál erre az, hogy a Szász és Sváb tükör ismeri az ingó vagyontárgy (varnde habe, farende habe, lat. bona immobilia) fogalmát.²

A Szász tükör különös figyelmet szentel a fából készült háznak, mint ingóságoknak: „Ha az épület helye az épülettel együtt nem az asszony tulajdona, akkor a férj halála

---

* RUSZOLY József: *Európa jogtörténete*. Püski. Bp. 1996. című kötetében A vagyonjog (dologi jog) cím alatt részletesen foglalja össze az ide vonatkozó részeket. Munkánkat tiszteletadásul neki ajánljuk. Az idézett német szövegeket Schmidt József fordította.

¹ Az alábbiakban az elvi részek leírásakor a következő feldolgozásokra támaszkodunk. MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római Jog*. Diligens Bt. Szeged. 2001. 173–191. Helmut COING: *Europäisches Privatrecht*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800). 1985. Band II. 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern. (1989). (Továbbiakban: COING) *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*. Hrg. Adalbert Erler u. Ekkehard Kaufmann unter Philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand. Erich Schmidt Verlag, Berlin. Band I. 1971. Band II. 1978. Band III. 1994. Band IV. 1990. V. Band (33–40. Lieferung) 1991–1997. A Szász tükör család- és öröklési jogára összefoglalóan I. Heiner LÜCK: *Über den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches*. 2. Auflage. 2005. Verlag Janos Stekovics. Dössel (Saalkreis)

² Ssp. Tj. I. 25. 5., I. 31. 1., II. 13. 2., II. 15. 2., II. 29., stb.

után [...] úgy hagyhatja el azt, hogy a földhöz ne nyúljon.”³ „Az asszony nem örökíthet át örökösére olyan telken álló épületet sem, amelyet élethosszig tartó használatra kapott, kivéve, ha azt még saját életében lebontja, s ingatlanán vagy hűbértörökán helyezi el.”⁴ A második esetben ugyancsak ingóságáról esik szó, ugyanis férjétől élethosszig tartó birtoklásra, azaz haszonélvezetre kapott földet nem örökítheti, de a házat onnan elviheti a föld megsértése nélkül.

A Sváb tükör elődjéhez hasonlóan többször használja az ingóság fogalmát⁵, sőt kísérletet tesz meghatározására: „El kell mondanunk nektek, mit nevezünk ingóságnak: Arany, drágakövek, ezüst, szarvasmarha, lovak és minden, amit hajtani és viselni lehet, továbbá zálogok, bárhogyan alakították is ki őket. Az emberek azt a szokást alakították ki, hogy a feldolgozott arany és ezüst legyenek örökjavak. Jó szokásoknak ez a könyv nem mond ellent. Minden páncélról és minden ágyneműről azt akarják az emberek, hogy örökvagyon legyen.”⁶ A fentieket részletezően fejti ki a 26. artikulus a hagyatékról szólva.⁷ Idézetünkéből egyébként kiderül az, hogy az ingóságot és az ingatlant ezen időben nem választották el éles határokkal egymástól. A gyakorlatiasan gondolkodó középkori ember a fennforgó tárgyat inkább az értéke szerint ítélte meg. Az értékesebbet az ingatlanok közé sorolta, amint példának mutatja. Az aranyat és az ezüstöt az ingók közé sorolja artikulusunk, az ékszereket az ingatlanokhoz. A faházakat az ingókhoz sorolták, a kőházakat az ingatlanokhoz. Jogi és gazdasági okokból például a rögöz kötétt szolgák az ingatlanhoz tartoztak. A lábon álló termést az ingatlanhoz, a már learatottat az ingósághoz számították. Azonos dolgok gyűjteményét, a dologösszességet (könyvtár, kézműves műhely szerszámai, ménes) ingatlanok tekintették.⁸

Az ingatlan (*Liegenschaft*, lat. *res immobilis*) kiemelkedő jelentőségű volt. Elsősorban a földet értették alatta, amely a középkorban a megélhetést, az élet alapját jelentette. Az ingatlanok többféle osztályozását alakították ki már a középkorban.⁹ Jogkönyvünk már ismeri a családi kötöttségből származó, az örök- és a vásárolt birtok fogalmát. A 198. artikulusban olvashatunk az örökbirtokról, azaz ingatlanról: „Amit valaki örökségként igényel, azt csak akkor nevezik örökbirtoknak, ha az a rokonságtól származik.”¹⁰ Az idézett szabály alapján azt is feltételezhetjük, hogy a korábbi időkben ingatlanként csak az örökség címén nyert birtokot tekintették.

A dolgok megszerzésének formái, a dolog feletti hatalom, illetőleg uralom a személyeknek a dolgokhoz való legfontosabb viszonya. Mindez a társadalmak létezésének

³ Ssp.Tj. I. 20. 2. „Swar der vrowen de stat nicht n' is mit deme gebuw, als er man stirft, binnen ses weken na deme drittegsten scal se mit deme gebuw sumen, so dat se de erde nicht ne wunde.” *Sachsenspiegel Landrecht*. Hrg. Karl August Eckhardt. Muster-Schmidt Verlag. Göttingen. Frankfurt. 1973. +. Auslag. MGH Fontes juris germanici antiqui. Nova series Tom. I. Pars I. 84.

⁴ Ssp. Tj. III. 38. 4. „Dat wif ne erft ok nen buw op eren erwen, dat op erer lifgetucht steit, se ne slite't af bi erme live unde sette't op er egen oder op er len.” Karl August Eckhardt 1973. 238.

⁵ *Schwabenspiegel Langform* M. Tractavit Karl August Eckhardt. Studia Iuris Suevici II. Scientia Verlag Aalen (továbbiakban Swsp Tj.) 1971. Passim.

⁶ Swsp. Tj. 168a. „Vaz varnde gut heizet daz shulle wir ev sagen. golt vnd silber vnd edele gesteine vnd vihe vnd ros vnd waz man getreiben vnd getragen mac vnd phantshaft wie die geschaffen ist verworhtes golt vnde silber daz habent in die leute zeiner gewonheit genumen daz shulle erbegut sein. gut gewonheit daz widerspricht dicz puch nicht. allen harnash vnd vederwat daz wellent die leute nach gewonheit daz erbegut sei.”

⁷ Swsp.Tj. 26. sz.

⁸ W. OGRIS: *Fahrmis. Fahrhabe* HRG 1. 1049–1053.

⁹ H. HOFMEISTER: *Liegenschaftsrecht*. HRG 2. 2008–2022.

¹⁰ Swsp. Tj. 198. sz. „Swaz ieman erbes zv siget wan von sippe daz heizet nicht erbegut.”

alapja, és alapvetően határozza meg az emberek egymás közötti viszonyát a társadalomban, valamint magának a társadalomnak a képét. A birtoklás formái, valamint a tulajdon más képet mutatott a Római Birodalomban és önálló fejlődése révén mást a középkorban. A birtok, a birtoklás, az ingó és ingatlan dolog feletti hatalom, illetőleg uralom formái a német és francia területeken hasonlítottak egymásra.¹¹ A középkori birtoklás és birtok más korokétól, például a rómainál, ahol a tulajdon a dolog feletti majdnem teljes jogot jelentette – mint ismeretes –, különbözött, számos kötöttség terhelte.

Eltérő sajátjaként említjük azt, hogy osztott volt. Egyrészt a birtokon a főhatalmat, a dominium directum-ot a hűbérúr (jobbágyaival szemben a földesúr) birtokolta, az altulajdonosnak pedig a vazallust, illetőleg a jobbágyot tekintették, aki használati joggal (dominium utile) rendelkezett. További megkötöttséget jelentett a nagycsalád és a rokonság, mely az ősi javak feletti rendelkezést korlátozta. A középkori birtoklás további sajátossága, hogy a dolgokhoz, jelesül a birtokhoz tapadtak testetlen jogok, amelyek a királyi jogból eredtek, és amelyeket a birtokosok az idők folyamán tőle elnyertek. Ilyenek a közhatalmat kifejező jogok (békehatalom, igazgatási hatalom és rendeleti hatalom), azaz bírászkodás, parancsoló és tiltó rendelkezések kiadása. Ugyancsak ide tartoznak a szintén a királytól szerzett regalé jogok (vadászat, halászat, kocsmáltatás, valamint a vámszedés és vásártartás).¹²

A Német Birodalomban a 13. század során jelent meg a birtoklást kifejező fogalom, a Gewere, amely a jogkönyvekben, köztük a Sváb tükörben is előfordul. A végrendeleti örökösödésről szólva a 22. artikus kifejti, hogy az adományozó oklevelet adjon rokonának, illetőleg bírójá vagy ura, továbbá tanúk előtt nyilvánítsa ki végakarátát, majd így folytatja. „és ha ezt (végakarátát) teljesen tartóssá akarja a számára tenni, határozzon meg neki ebből a birtokból jövedelmet. Ezzel övé a birtokon a *birtokjog*, és nem tudja a jog szerint a birtokot elveszíteni.”¹³

A Tükör artikusai közt előre haladva következő esetünk a bérlettel, illetve a haszonélvezettel kapcsolatos. „Ha egy férfi olyan birtokot kap, amelyből egy vagy két személynek van életfogytig tartó haszonélvezete, és megnevezi a jogosultakat, de nem jelöli meg, hogy a jogosult után, *akinek* a birtok a *kezében van*, ki az, aki a birtokból a hasznot húzza, akkor, ha nevezett jogosult meghal, a további jogosultak, akiket megneveztek, együttesen húzzák a hasznot.”¹⁴ A szabályból kiderül, hogy a haszonélvezettel rendelkezők nem birtokosok, ám húzzák a hasznot a birtokból a tulajdonos változása után is, sőt a haszonélvező halála után, ha vannak mások, akik haszonélvezettel rendelkeznek, automatikusan szedhetik a birtok hasznát és gyümölcsseit. A szabály az osztott birtok jogviszonyai közé vezet el bennünket.

A következő eset azt példázza, amikor két ember tart igényt ugyanazon birtok uralmára. Külön szint ad a szabálynak, hogy az egyik öröklött birtokként, azaz allodiumként követeli, a másik hűbérként. A szöveg az alábbi: „Két férfi egyformán igényli egy bir-

¹¹ COING I. 272–273. RUSZOLY: 1996. 283–285.

¹² W. OGRIS: *Dominium* (Privatrechtlich). HRG I. 755–757. D. SCHWAB, Eigen. HRG I. 877–879. : *Grundeigentum*. HRG I. 1821. H.R. HAGEMANN: *Eigentum*. HRG I. 822–896. COING I. 291–293. RUSZOLY József: 1996. 292–296.

¹³ Swsp. Tj. 22. sz. „wil aber erz im gar stete machen so sezze im einen zins dar auz. da mit hat er die gewer vnd mac daz gut nicht verliesen mit rechte.”

¹⁴ Swsp. Tj. 36b. sz. „ist daz ein man ein gut gewinnet ze zwen leiben oder zeinem leibe und nennet di leibe vnd bescheidet nicht welher noh dem leibe nizen shülle der ez in der gewer hat als der leip stirbet so shullen ez die leibe mit ein ander nizen die da genennet sint.”

tokon a birtokjogot. Az egyik azt állítja, hogy a birtok a sajátja, a másik pedig azt, hogy az ő hűbére. Az a személy, aki hűbérként követeli, hozza magával a jótállóját. A jótálló járuljon a bíró elé, a bíró pedig úgy ítélkezzen, ahogyan bölcs emberek ítélkeznek. Örökbirtokot egy férfi a bíróság előtt könnyebben tud megtartani, mint vásárolt birtokot.”¹⁵ Az idézetből kiderül, hogy a saját birtok tulajdonának nagyobb ereje volt mint a hűbéresének. Ez nem lehet kétséges előttünk, ha a hűbérbirtok kialakulásának eredetére, a beneficiumokra gondolhatunk. Továbbá arra szintén enged következtetni a szabály azon részre, amely leírja az örökbirtok megtartásának nagyobb erejét, hogy valóban kezdetben az örökbirtokot tekinthették csak ingatlanok.

A birtoklással összefüggő gondolatát fűzi tovább a szerző a 209. szabályban: „Aki nek jogszerű ellenvetés nélkül egy birtok egy évnél és egy napnál hosszabb ideig a birtokában van, annak igazi *birtokjoga* van fölötte. Ezt senki ne vitassa el tőle, kivéve bíróság által.”¹⁶ Az artikulus további részében a szerző azt fejti ki, hogy megfelelő bizonyíték esetében és az eljárási szabályok betartása mellett a korábbi birtokos visszaszerezheti birtokjogát.

A birtokjogról szól a 216. artikulus. „Ha egy embernek mástól *van birtoka*. Ha valaki a birtokon kihágást követ el, akkor annak fizessenek kártalanítást, akinek az a *korlátlan birtokában* van, és akié az egész hozam.” A szabály véleményünk szerint a vazallus vagy bérlő kezén lévő földről szól. A hozam, a haszon az övé, amiért az úrnak különböző szolgáltatásokkal tartozik, illetőleg bért fizet. Esetünkben ismét az osztott birtok jelenik meg a szabályban.¹⁷

A 314. artikulus olyan esetet ír le, amikor valaki a tulajdonát menekíti egy másik ember kezébe, hogy adósság fizetése fejében ne kelljen megválnia tőle. „Ha egy férfi fizetni köteles, és olyan ember kezébe adja birtokát, akinek nem tartozik, akkor ezt menekítésnek nevezzük, és nem jogszerű. Ha egy férfi minden hozamával és a birtokjoggal együtt átadja a birtokát egy másiknak, és lemond a *birtokon lévő jogáról*, akkor a másiké a birtokjog.”¹⁸ A birtokjogot és használatot külön kezeli forrásunk, amely a továbbiakban arra is kitér, hogy miután az illető átadta a birtokjogot, a hitelezőnek a harmadik felet kell perelnie, és vele szemben köteles bizonyítania igazát, a harmadik fél pedig azt köteles igazolni, hogy a birtokot vásárolta.

Az eddigiekben fekvőségekről esett szó. A további két eset az ingóságok felé vezet el. Mint említettük, a birtokhoz tartozó szolgák az ingatlan körébe tartoztak. Artikulusunk nem szól erről, ami azt jelenti, hogy birtoktól függetlenül ugyancsak birtokolhatott szolgát valaki, olyat, aki a háza népéhez tartozott. Mindenesetre, mint tulajdonnal rendelkezhetett vele, és más embernek nem volt hozzá joga, tehát nem intézkedhetett vele kapcsolatban, csak kizárólagosan ura engedélyével, vagy hozzájárulásával. Nem vihette el, nem szabadíthatta fel, nem szólíthatta fel munkára, szolgálatra és így tovább. „Aki-

¹⁵ Swsp. Tj. 208. sz. Unde sprechent zwene ain gut mit gleicher gewer an vnd gicht der eine ez sei sein lehen der ander ez sei sein aigen der daz lehen an sprichet der pringe seinen gewern vnd kvme für den richter. do shol der richter richten als weise leute erteilen. erbe eigen mag ein man baz behaben vor gerichte danne erkaufes eigen.”

¹⁶ Swsp. Tj. 209. sz. „swer ein gewer hat iar vnt tak rechte widersprache der hat ein recht gewer dar an. die shol im nieman prechen wan mit dem gerichte.”

¹⁷ Swsp. Tj. 216. sz. „Von der gewer. Vnd ist daz ein man gut uon dem anderen hat swer an deme gut freuelt der ez mit nütze in ledeclicher gewer hat vnd in grozem nütze dem shol man pezzern.”

¹⁸ Swsp. Tj. 314. sz. „Und ist daz ain man gelden sol vnd sezzet sein gut in ains andern mannes hant dem her nicht gelden shol das haizet fluchtsal. daz ist nicht recht. geit ein man dem anderen sein gut mit nütze vnd mit gewer vnd verzeihet sich dar an seines rechten der hat recht an dem gute.”

nek *birtokjoga* van egy ember felett, annak az illetőre vonatkozó joga erősebb, mint azé, akinek nincs *birtokjoga*, és a másik előtt bizonyítson tanúkkal.”¹⁹ A birtokjog feletti vita esetében a bíróság döntött, akárcsak más jogvita során. Artikulusunk alapján nem dönthető el, az illető szolgát ingatlanak, vagy ingóságok körébe tartozónak tekintették.

Hogy a Sváb tükörben az ingóságra kiterjedt a birtokjog (*Gewere*) azt a lopott jószágokkal kapcsolatos eljárást tartalmazó artikulus bizonyítja számunkra: „Ha a másik ennek ellentmond valamilyen jószág ügyében, és azt állítja, hogy az illető etetésre engedte át neki, vagy hogy az állatot maga nevelte fel az istállójában, akkor *több joggal* tartsa meg az, akinek a jószág a *birtokában van*, mint az, aki igényt tart rá. Az, akinek a jószág *birtokában van*, harmadmagával szavahihető emberekkel bizonyítson.”²⁰

A hűbérjogban ugyancsak előfordul a birtokjog kérdésköre, főképp a bírósági eljárást taglaló artikulusokban, amelyek hűen leírják a birtok, a birtokos birtokjog hármasságából következő eseteket és a hozzájuk kapcsolódó eljárási szabályokat.²¹ Jelen alkalommal e témakörre nem térünk ki, sőt a birtokjogra vonatkozó további artikulusok bemutatásától is eltekintünk.

2.

Minden társadalom alapegysége a család. Éppen ezért nagyon fontos, hogy korszakunkban a családon belül milyen vagyoni jogi viszonyok alakultak ki, és ezek miképpen jelennek meg jogkönyvünkben. Még mielőtt a részletekre térnénk, előre bocsátjuk, hogy a középkori társadalomban a három réteg tanának megfelelően – amely Platon, Szent Ágoston és mások gondolataira vezethető vissza, majd a történeti korokban sokat változott – leírt három réteg:²² a katonák (*bellatores*), a papok (*oratores*) és a földművesek, dolgozók (*laboratores*) tulajdoni- és birtoklási viszonyai másképpen alakultak. A nagy 13. századi jogkönyvek, köztük a Szász és a Sváb tükör a katonák, másképpen a nemesiség tagolt rétegének a birtoklási viszonyait írják le, kevéssé, vagy egyáltalán nem tekintenek ki a másik két rend viszonyaira.

A középkort patriarchális időszaknak tekinthetjük, ugyanis a katonák, a fegyvert forgató, az egész társadalom számára védelmet nyújtó férfiak a tulajdonjog területén nemcsak a másik két renddel, hanem saját rétegük nőtagjaival szemben is többletjogokkal rendelkeztek.²³ A jelenség főképp az ingatlan birtoklásában nyilvánult meg, amelyben velük szemben osztályuk nő tagjai hátrányt szenvedtek. Nem véletlenül, mert a középkorban elsősorban a föld jelentette a biztos pontot, amelyre építve lehetett megteremteni a fegyveres szolgálat létalapját. Gondoljunk arra: a fegyverek, a táborig felszerelés, a kísérő szolgák, a lovak, valamint az élelem beszerzése mekkora összeget emésztett fel. A Tükör 52. artikulusa világosan utal a fent leírt helyzetre. Ameddig egy férfi

¹⁹ Swsp. 294. sz. „swer die gewer hot an einen menshen der hat pezzerr recht dar an den der der gewer darbet vnd shol seinen gezivk vor im leiten”.

²⁰ Swsp. 317. „spricht iener da wider ob ez vihe ist er habez lazen ze fure oder er habez erzogen in seinem stille der behabt mit pezzerr rechte der ez in der gewer hat den iener der ez ane spricht der ez in der gewer hat denne iener der ez an sprich. der ez in der gewer hat der shol ez selp dritte erzigen warhafter levte.”

²¹ Swsp Hj. 10b. 11. 13. 29. 42b. 67a. 68b. 71. 73. 74. 90. 91. 96. 101a.

²² K. F. WERNER: *Adel*. Lexikon des Mittelalters I. 119. St. RUSSOCKI: *Stand. Stände,-lehre*. LexMA III. 46. A. EICHENER: *Ständelehre*. HRG 4. 1910–1914. Különösen 1910–1911.

²³ H.-R. HAGEMANN: *Agnaten*. HRG 1. 61–63. Uő. *Erbrecht*. HRG 1. 971–977. Különösen, 972.

karddal tudja övezni magát, továbbá pajzssal és lándzsával fel tud szállni a lóra, és egy mérföldet képes lovagolni, megtarthatja a birtokát.²⁴

A férfiak előnyét a fekvőségek birtoklásában oly annyira meghatározta a szokásjog, hogy e normát külön artikulus nem tartalmazza, az egyes szabályokból azonban kiolvasható. Például, a (világi)pap birtokot a többi testvérével együtt örököl.²⁵ Hogy milyen neműek ezek a testvérek, arra a Szász tükör mutat rá: „Világi pap osztozik fivéreivel, de a szerzetes nem.”²⁶ Ugyancsak a férfiak előnyére utal a Sváb tükör azon artikulusa, amely szerint „Egy fiú joggal kényszeríti az apát arra, hogy osztozzon vele, amikor 25 éves lesz.”²⁷

A nők a Sváb tükör keletkezésének idején már szintén birtokolhattak fekvőségeket, mégpedig úgy, hogy női különjogaik révén jutottak hozzájuk éppen a szülői vagy férji gondoskodás révén. Az így nyert család- vagy házasságjogi juttatások hasonlóan az Európa többi országában, így a Magyar Királyságban kialakult helyzethez, színes és tarka képet mutattak a Német Birodalomban. Közöttük eligazodás csak úgy lehetséges, ha a juttatások eredete mentén vesszük számba őket. A feleség családjától vagy rokonságától járt a *hozomány* (kelengye)²⁸ (Gerade), mely a személyes használati tárgyakat foglalta magában, a *kiházasztás* (maritagium, Aussteuer), amely már pénzt, ingatlant és járadékokat tartalmazhatott és a *hozomány* (Heiratsgut, Mitgift, dos), amely a későközépkorban keletkezett, és nagyobb értékű vagyonrészt, fekvőséget tartalmazott.

A vőlegénytől (férjtől) kapott juttatás volt a *reggeli ajándék* (Morgengabe), amely jegyajándék jelleggel hordozott magában, amely a túlélő feleséget illette meg, pénz, ékszer és fekvőség lehetett, valamint a *hitbér* (dos, dotalitium), amely szintén a túlélő feleség megélhetésének biztosítására szolgált. Lehetett ingatlan tulajdon, társtulajdon, haszonélvezet, váromány.²⁹ A magyar középkori nemesi vagyonjog szintén ismeri a női különjogokat, a leánynegyedet (quarta puellaris), a hitbért (dos, dotalitium) és a jegyajándékot (parafernalia) és a hozományt (allatura), amelyek szintén a hajadon, illetőleg túlélő nők életének anyagi biztosítékát jelentették. Részletezésük nem tartozik jelen tanulmány körébe, a nők hasonló helyzetének jelzésére említettük meg őket.

Jogkönyvünk a nők számára juttatott ingó és ingatlan javak átadásának módját (Gerade, Aussteuer, Mitgift) nem említi, mint például a Szász tükör a Gerade-t³⁰, azonban utalások vannak az atya és annak rokonságától kapott ingókra és ingatlanokra. A 148a szabály szerint „A gyerekek akár ki vannak házasítva, akár nem, osszák meg az összes javaikat, és ugyanúgy azt is, amit korábban kiadtak nekik. Ezt tegyék hozzá a többi meglévő javakhoz, legyenek ezek ingó vagy más javak.”³¹ Jóllehet az artikulus

²⁴ Swsp. Tj. 52.

²⁵ Swsp. Tj. 5a.

²⁶ Ssp. Tj. I. 25. 1. „De pape delet mit deme brudere, unde nicht de monik.”

²⁷ Swsp. Tj. 61b. „Ein svn nötet seinen vater wol so er fünf vnd zwenzik iar ist daz ir von rechte mit im teilen muz sein gut.”

²⁸ A kelengye a magyar szóhasználatban egyrészt jelenti a szülőktől kapott használati tárgyakat, valamint a férjhezmenetelkor juttatott ruhaneműt és bútort, továbbá a férjtől a házasság elhálása után kapott hitbért vagy móríngot.

²⁹ W: BURGENSTOCK: *Gerade*. HRG 1. 1527–1530. W. OGRIS: *Aussteuer*. HRG 1. 271–273. W. BRAUNEDER: *Mitgift*. HRG 3. 610–612. Th. MAYER-MALY, *Morgengabe*. HRG 3. 678–684. W. BRAUNEDER: *Privilegium dotis*. HRG 3. 2012. Mindezek összefoglalására l. RUSZOLY: 1996. 253–259.

³⁰ Ssp. Tj. I. 24. 3. I. 27. 1.

³¹ Swsp. Tj. 148a. „die kint sint auz gestivrt oder nicht sie suln daz eigen sampt teilen. und also swaz den kinden vor auz ist gegeben daz shuln sie werfen ze anderem gute daz da ist ez sei varndes gut vnd anderz gut.”

szövege utal arra, hogy a már kiházasítottak joga eldönteni, hogy beadják-e a felosztandó vagyontömegbe a már megkapott javakat. Az ingók fogalma felől nincsenek kétségeink, a „más javak” elnevezés alatt érthetünk földet, járadékot és haszonélvezetet. A női kézen lévő ingatlanok birtoklását erősíti meg azon szabály, amely kifejti, hogy ha egy asszony apjától vagy anyjától birtokot örökölt, majd férjhez ment, ám születésébe belehalt, akkor élve született gyermeke öröklí az.³² Abban az esetben, ha egy apa két haddon lányt hagy maga után, és az egyik „rangon alul” megy férjhez, akkor a földet a másik öröklí, az ingóságot pedig egyenlően kapják.³³ Szintén a szülöktől vagy rokonoktól kapott ingatlanról szólnak mások mellett a 24. és a 76. artikulusok.³⁴

Az ifjú férjtől kapott jegyajándék és hitbér a jogkönyvben Morgengabe néven egy fogalom alatt szerepel, aminek – mint ismeretes – első jelentése *reggeli ajándék*. A férj után maradt hagyatékból annak „kiosztása után az asszony vegye el a nászajándékát, és mindent, ami az ingó vagyonhoz tartozik.”³⁵ Egy másik hely arról szól: ha egy férj ingó vagy más vagyont ad feleségének, akkor azokat nem veheti el tőle, ameddig van más vagyona.³⁶ A javakat ez esetben szintén a Morgengabe-val nevezte meg a szerző. A nászajándék tartalmát a 18. artikulus írja le,³⁷ amelyből kiderül számunkra, hogy egy szolgát és szolgálólányt, valamint földet rajta faházzal nyilván haszonélvezetként (Leibgedinge) az örökösök engedélye nélkül adhat feleségének a lovagi rendű ifjú férj, azonban a földet házastársa halálakor vissza kell szolgáltatnia az örökösöknek. Ebből arra következtethetünk, hogy élethosszig tartó haszonélvezetet vagy föld juttatását csak az örökösök hozzájárulásával tehette meg a férj, ami mindenképpen a férfiak előnyösebb helyzetére utal. Az artikulus a továbbiakban részletezi, hogy az egyes társadalmi rétegekből származók vagyoni helyzetüknek megfelelően kötelesek ezen adományt feleségüknek adni, ugyanis ez – mint említettük – az özvegy anyagi helyzetének egyik biztosítékát jelentette. Adataink alapján megállapíthatjuk, hogy jogkönyvünk teljesen pontos képet nem nyújt a nők birtokában lévő ingatlanok eredetéről. Róluk leginkább a – hazai szóhasználattal élve – női különjogok tájékoztatnak. Mindenesetre az világosan kiolvasható az artikulusokból, hogy ingóságokat és ingatlanokat egyaránt vittek a házasságba, amelyekre a férj gyámsága, oltalma-hatalma (mundiuma) éppen úgy kiterjedt, mint felesége egyéb dolgaira és ügyeire.

Említettük már, hogy a férfiak az öröklés során előnyöket élveztek a nőkkel szemben. Például, az elhalt fiú részét öröklí gyermekei, ám ugyanígy az elhunyt lány utódai nem részesülnek az apai vagyonból.³⁸ További előnyt jelent, hogy a fiú, ha betölti 25. életévét joggal kényszerítheti az apját az osztozásra.³⁹ Bár a Sváb tükör artikulusai között nem találunk olyat, mint a Szász tükörben, amely egyértelműen kimondja, hogy az apai, az anyai, a lánytestvéri és a fivéri örökséget a fiú kapja meg, és nem a lány, kivéve, ha nincs fiú, ekkor a lányt illeti,⁴⁰ a helyzet feltehetően hasonló lehetett azon a területen, amelyre a Sváb tükör hatása kiterjedt. A 275. artikulus pedig kimondja, hogy ha

³² Swsp. Tj. 324.

³³ Swsp. Tj. 325.

³⁴ Swsp. Tj. 24. 76.

³⁵ Swsp. Tj. 26. „nach dem totleibe shol die vrowe ir morgengabe nemen vnd allez daz zv deme varnden gute gehöeret.”

³⁶ Swsp. Tj. 23.

³⁷ Swsp. Tj. 18.

³⁸ Swsp. Tj. 4.

³⁹ Swsp. Tj. 61b.

⁴⁰ Ssp. Tj. I. 17.

valaki örökölni szeretne egy birtokot, akkor a kard oldaláról, tehát apai oldalról kell születnie, az anyai oldalról származó birtok esetében pedig az anyai ágról származó rokonok is örökölnek.⁴¹ A kérdésre a későbbiekben visszatérünk. Most annyit állapíthatunk meg, hogy a legtöbb esetben a férj vitte a több ingatlan vagyont a házasságba, és ezzel teremtette meg annak anyagi alapját.

Mivel a feleség férjének gyámsága alatt állt, annak vagyonát – bár nem beszélhetünk családi vagyonközösségről – a Tükör artikulusai alapján, a férj kezelte.⁴² Hozzájárulása nélkül a feleség saját külön vagyonával sem rendelkezhetett. „Egy asszony a férje engedélye nélkül nem adhatja át a vagyonát, sem a földbirtokát, sem a saját, sem az örökbe vagy haszonbérbe kapott birtokát, sem az ingó javait. Ez azért van így, mert a férj a feleség gyámja.”⁴³ A családi vagyonkezelés ezen formáját a szakirodalom családi vagyongazgatásnak nevezi, amely a családi vagyonjognak a középkorban a korábban kialakult formája volt. Később követte a vagyonközösség, amely során a házasfelek házasságba vitt vagyona nemcsak közösen kezelt, hanem teljes vagyonközösség lett, amely már egészen más öröklési viszonyokat alakított ki.⁴⁴ Ezen vagyongazgatási közösség mintegy kétszáz egymástól árnyalatokban eltérő formája alakult ki és létezett a Német Birodalom területén annak polgári jogi kodifikációja előtt. Ezen változat elterjedt a városokban. A polgárok magukkal vitték a birodalmon kívüli területekre, ahol letelepedtek. Így jutott el a középkori Magyarországra is. A Budai jogkönyv 397. artikulusa szerint „Egy asszony a szüleitől vagy másik (előző, korábban elhalt) férjétől kapott saját vagyonával férje akarata ellenére is rendelkezhet, el is adhatja, akinek akarja, kivéve, ha előtte ebből férjének hitbérként vagy bármilyen más formában elígért.”⁴⁵

Hasonló módon fogalmaz a Budai jogkönyv artikulusaiból sokat merítő Tárnoki jogkönyv, amelynek 126. szabálya szerint ha egy asszony a szüleitől javakat kapott, akkor az örökségből következően eladhatja és eladományozhatja életében és halálakor egyaránt.⁴⁶ Ugyanígy fogalmaz a Tárnoki jogkönyv cikkelyeinek egy részét magában foglaló Újlaki jogkönyv.⁴⁷

Amint a fenti idézetekből kiolvasható, bármennyire a férj gondoskodó hatalma alatt állt a feleség, és ebből következően annak birtokát igazgatta, e tevékenységét számos megkötés korlátozta. Éppen ebből következik, hogy a családi igazgatási vagyonközös-

⁴¹ Swsp. Tj. 275

⁴² Swsp. Tj. 9.

⁴³ Swsp. Tj. 74. „Ein weip mac ir gut on ir mannes urlop nicht hin gegeben noch eigen noch leipgedinge noch zinsgut noch varnde gut. daz ist da uon daz er ir uogt ist.”

⁴⁴ W. OGRIS: *Güterrecht*. HRG I. 1874–1875. Uő. *Gütergemeinschaft*. HRG I. 1871–1874. COING I. 238–244. RUSZOLY: 1996. 259–261.

⁴⁵ „Eyn weib ist gewaltig wider ires mannes willen zu geben ader zu schaffen ir aigen hab, dý sýe hath vonn iren eltern ader von eýnem andern man, wenn sý wil, Sý hette vor hýn da von den icht versprochen irem manne zu márgengáb ader ýn eyner andern weiß.” *Das Ofner Stadtrecht*. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Hrg. Karl Mollay. Bp. 1959. Magyar fordítása: Buda város jogkönyve I–II. Közreadja: Blazovich László – Schmidt József. Szeged. 2001. (Továbbiakban: Budai jogkönyv) 397. sz.

⁴⁶ „Si quis habens uxorem, et ipsi per parentes suos fuerint haereditates delegatae, tunc ipsa de eisdem haereditatibus fulcietur plena facultate habebitque potestatem dandi, legandi, tam in vita, quam in morte cui voluerit.” *Codex authenticus iuris tavericalis statviani commvnis complectens monvvrta vetera et recentiora partim antea vvlgata, partim hactenus inedita*. Editus indvstria Martini Gregorii Kovachich senqviensis. Budae. 1803. (Továbbiakban: Tárnoki jogkönyv) 126. sz.

⁴⁷ SCHMIDT Rudolf: *Statutum civitatis Ilok anno MDXXV*. (Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium XII. JAZU), Zagreb. 1938. IV. könyv. 4. sz. Magyar fordítása: HEGEDŰS Antal: *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*. Fórum Kiadó. Újvidék. 1983. (Továbbiakban: Újlaki jogkönyv) 157.

ség számos formája és árnyalata alakult ki. A Sváb tükör szabályai között ugyancsak találunk néhányat. Például, ha a férj feleségének hitbérként vagy másképpen ingóságot vagy más, nem ingó javakat ad, akkor ezeket nem veheti el tőle addig, amíg más vagyona van, csak jogos szükség esetén. Még akkor is így áll a dolog, ha az asszony ezeket neki adomá-nyozza. Az asszony, ha férje halála után bizonyítani tudja, hogy férje egykor az ő javait akarata ellenére értékesítette, visszaszerezheti azt.⁴⁸ Sőt, ha a férj nem jó szándékkal el akarja idegeníteni felesége örökölt birtokát, akkor az asszony gyámot fogadva felléphet ellene a bíróságon, és ha sikeres a bizonyítása, övé marad a birtok. Ugyanez a helyzet áll fenn, ha a férj a feleségének adott nászajándékot akarja visszavenni.⁴⁹

Az újra nősülő férfi új feleségének csak ingó javait használhatja fel adóssága törlesztésének fejében. Másféle javakból csak az asszony hozzájárulásával fizethet. Ám csak akkor, ha nincsenek az asszonymak örökösei. A férj az asszony által neki adott javak felett csak akkor rendelkezhet, ha örököseik születnek.⁵⁰ Az asszony és az örökösök nem kötelezhetők a férj, illetőleg azt apa adósságát kifizetni, ha nem örökít javakat, amelyekből fizetni tudnának. Az asszony még akkor sem köteles fizetni, ha újból férjhez megy, és ekkor rokonaitól javakat kap.⁵¹ A feleség tehát nem tartozik anyagi felelősséggel férje anyagi vonatkozású ügyletei miatt. Bizonyára azért, mert a nőknek önállóan vagyon szerzésére a korban nem volt lehetőségük. A házasságban élő asszonyok kezét szintén megkötí a jog a birtokuk feletti szabad rendelkezésében, amint az alábbiakból kitűnik: „Egy asszony a férje engedélye nélkül nem adhatja át vagyonát, sem a földbirtokát, sem a saját, sem az örökbe vagy haszonbérbe kapott birtokát, sem az ingó javait. Ez azért van így, mert a férj a feleség gyámja.”⁵² Az asszonyok vagyoni helyzetét védik a nekik örökhasználatra (haszonélvezetre) átadott birtokokról szóló artikulusok, amelyek az örökösök igényeivel szemben is óvják őket.⁵³ Akárcsak a jogsértően együttélők válásakor, az asszony megtarthatja saját vagyonát, nászajándékát és a haszonélvezetbe kapott javakat, a férj pedig saját birtokát, ha az örökösei ehhez hozzájárulnak.⁵⁴ A férj saját birtokán feltehetően a szerzett birtokát érthetjük, hiszen e felett megkötésekkel rendelkezhetett, mert az örökösöknek hozzá kellett járulniuk. Közülük azt, aki nem érte el napjait, az átadás nem károsíthatta. A válás után az asszonynál maradt, illetőleg neki adott javak további megélhetésének biztosítékát adták, mindenképpen a róla való gondoskodást jelentették a válás után.

---

⁴⁸ Swsp. Tj. 23. sz.

⁴⁹ Swsp. Tj. 76. sz.

⁵⁰ Swsp. Tj. 9. sz.

⁵¹ Swsp. Tj. 8. sz.

⁵² Swsp. Tj. 74. sz. „Ein weip mac ir gut on ir mannes urlop nicht hin gegeben noch leipgedinge noch zinsgut noch varnde gut. daz ist da uon daz er ir uogt ist.” Swsp. Tj. 74.

⁵³ Swsp. Tj. 19. 21. sz.

⁵⁴ Swsp. Tj. 24. sz.

3.

Az öröklés, az öröklési jog kialakulása a germán jogban hosszú múltra vezethető vissza. A házközösség, a nagycsalád és a nemzetség öröklési viszonyait bőven fejtegeti a szakirodalom,⁵⁵ azt is, mennyire játszott bele a kialakulás folyamatába a kánonjog, és a kezdeti csak vérségi alapú öröklés rendjét miként kezdték megbontani az örökösödési szerződések, majd pedig a végrendeletek. A Sváb tükör keletkezésének idején már elterjedt a végrendeletek készítése. Éppen ezért jogkönyvünk a törvényes és a végrendeleti öröklés formáját egyaránt ismeri, sőt meghatározza az örökség fogalmát, amely szerint: „Azt a vagyont, amivel a férfi halálakor rendelkezik, örökségnek nevezik.”⁵⁶ Bár az egyes ide vonatkozó artikulusok a törvényes (szokásjogi) öröklésen belül a kiscsaládra vonatkozó szabályokat tartalmazzák, azonban – mint említettük – ismerik az ősbibb formát, amely a nagycsaládi, nemzetségi vagyonszövésre vezethető vissza. Szerinte az apai vagyon az atyai, az anyai pedig az anyai rokonságra száll, azaz a kard és guzsaly rokonságot az öröklés során élesen megkülönbözteti: „Ha valaki örökölni akar egy birtokot, akkor annak a kard oldaláról kellett születnie. Ez pedig az apai rokonság. Ha valaki az apai rokonságból, egy másik pedig az anyai rokonságból pereskedik egy birtokért, akkor az apai rokon örököljön, az anyai pedig ne. Ha a birtok azonban az anyai oldalról származik, akkor az anyai rokonok is örökölnek. Ha azonban egy nemzetség tagjaiként a nemzetségi rokonsági fokban közelebb állnak az elhunythoz, mint a másik fél tagjai, függetlenül attól, hogy apai vagy anyai rokonokról van szó, a közelebbi rokonok örököljenek a jog szerint.”⁵⁷ Eme szemlélet, amint a későbbiekben látni fogjuk, bizonyos átalakulásokkal érvényesülni fog abban az esetben, ha az örökhagyó közvetlen lemenőkkel nem rendelkezik.

A kiscsaládon belüli öröklésre vonatkozó artikulusok, mint általában az egyéb szakjogokra vonatkozóak, szétszórva találhatóak a Tükörben. A 4-től a 61-ig sűrűbben fordulnak elő, azon belül a 4–5. artikulusok meghatározóak, mintegy a főszabályokat tartalmazzák, majd a 147–149. számúakra figyelhetünk leginkább, később pedig a 161-től 167-ig terjedőekre. Főszabályként tekinthetjük, hogy a Tükörben az ingó javakat az ingatlanoktól elkülönítve kezelték. Az 5a. szerint ha az apa már kiházasított gyerekeket, ám végrendeletkezés nélkül bekövetkezett halála után még maradtak olyanok, akik nem kapták meg az örökségüket, és hagyaték áll rendelkezésükre, akkor az anya az ingó javakat, miután egy részt hagyta az apa lelki üdvére, egyenlően (fejenként) ossza fel maga és a gyerekek között.⁵⁸ Ugyanez a helyzet áll fenn, ha az örökhagyó férj halála után az özvegy hosszabb ideig gyerekeivel együtt él a birtokon, majd elválnak, akkor az asszony magához veheti a nászajándékát, azután a gyerekekkel egyenlően osztózik.⁵⁹ Ugyanezt mondja a 162. artikulus.⁶⁰

⁵⁵ H-R. HAGEMANN: *Erbrecht*. HRG I. 971–977. COING I. 559–561. RUSZOLY: 1996. 329–331.

⁵⁶ Swsp. Tj. 5b „Mit swelhem gute der man stirbet daz heizet allez erbe gut.”

⁵⁷ Swsp. Tj. 275. sz. „Swer eins gutes wil erbe sin der muz swertes halp dar zv geporen sein. dacz ist der vater mac. wan Swo ein vater mac vnd ein muter mac erben vnd vmb daz erbe kreigent do shol der vater mac erben vnd der muter mac nicht. ist abr daz gut uon muter mac kvmen daz erben auch die muter mage. swo abr die sippe einer sippe naher ist den div ander ez sei von vater oder von muter die shuln von rechte erben.”

⁵⁸ Swsp. Tj. 5a. sz.

⁵⁹ Swsp. Tj. 147a. sz.

⁶⁰ Swsp. Tj. 162. sz.

Az örökösök férj vagyonának az anya és a gyerekek között egyenlő részben (fejenkénti) felosztását a magyarországi városi jogok átvették, azonban továbbfejlesztve, ugyanis nem választják külön az ingót és az ingatlant, a teljes hagyaték felett osztoznak az örökösök.⁶¹ Mivel a jogkönyvek szövegei között nagy a hasonlóság, és a Tárnoki-, valamint az Újlaki jogkönyv artikulusa szinte megegyezik, a Tárnoki szövegét adjuk közre: „Ha valakinek ősi vagy atyai birtokai vannak, és szükség, vagy fejeváltás címén nem kellett átadnia, és életében élvezhette őket, akkor birtokai a halála után feleségére és öröklési joggal rendelkező gyerekeire szállnak.”⁶² Az említett városi jogkönyvekből hivatkozott artikulusok kétségkívül a Sváb tükörre vezethetők vissza, legalábbis azon jogterületről érkeztek az említett jogkönyveket megfogalmazó polgárok, ahol a Sváb tükörben leírt szokásjog szerint éltek.

Az öröklés rendje másképpen alakul, ha az apa jó erőben van, és ura magának. Addig ingó javaiból nem köteles egyenlő mértékben osztani.⁶³ Feltehetően eme szemléletből következik, hogy az apa halála után, bár megemlíti a vonatkozó artikulus, hogy a gyerekek osszák meg az összes hagyatékot, hozzátéve azt, amit korábban kaptak, a gyerekek joga eldönteni, hogy az osztozás előtt a korábban kapott javakat, ingókat és más (ingatlan, járadék, haszonélvezet) hozzá teszik-e a hagyatékhoz.⁶⁴ A családfőnek a vagyona felett gyakorolt rendelkezési jogára utal az artikulus, amely arról szól, hogy ha már mindkét gyereket kiházasította, akkor ingatlan vagyonát annak adja, akinek akarja.⁶⁵ Úgy gondoljuk, ez esetben szerzett vagyonról lehet szó. A szabály messze mutat előre, egészen távol áll a germán vérokonsági örökösödés szemléletétől, amelynek a „Das Gut rinnt wie das Blut.” volt az alapja.

Mielőtt a főszabályok tárgyalása után más artikulusok tartalmára térnénk, az ingatlanok örökségéről ejtünk szót, amelyeket forrásunkban „eigen, gut, erbe, varnde gute oder ander gut”, szavakkal, illetőleg kifejezéssel említene az egyes szabályok. Öröklésüket nem írja le olyan részletesen, mint az ingóságokét. Ebből arra következtethetünk, hogy bár a férfiak – mint említettük – előnyt élveztek a nőekkel szemben az öröklés során, az ingatlanok örökléséből a gyengébbik nem tagjai nem maradnak ki a hozomány, a nászajándék, a reggeli ajándék és egyéb juttatások mellett sem. Mindez előre mutató eleme a jogkönyvnek.

Az öröklési jog terén szerzőnk nópárti, és a gyengébbik nem érdekeit képviseli, arra a Bibliából vett leírása a bizonyíték. Amikor Mózes, miután Egyiptomból kivette népét, és a hosszú vándorlás után elérkeztek az Ígéret földjére, a 12 törzs között felosztotta a rendelkezésre álló földet. Ám az út közben elhalt Salphar lányainak nem juttattak semmit. Ők panaszt emeltek, majd Isten parancsára végül megkapták jogos járandóságukat. Közben a szerző ismerteti a Bibliában leírt öröklési rendet, majd hivatkozik a germán formára, a kard és guzsaly szerint alakuló örökségre.⁶⁶ Mint ismeretes, szerzőnk művében a szentírásbeli idézetekkel vagy fel kívánja valamire hívni a figyelmet, vagy –

⁶¹ Budai jogkönyv 313. sz. Újlaki jogkönyv IV. 2. sz. Tárnoki jogkönyv 124. sz.

⁶² Tárnoki jogkönyv 124. sz. „Si Quis habens haereditates auticas et paternas, et necessitae non coactus, vel casu quo, pro redemptione sui capitis non dederit, si vsque tempus vitae suae haereditates illas possederit, tales hereditates post eius obitum, in uxorem, et proles, quod heredes habuerit, haereditario iure descendunt.

⁶³ Swsp. Tj. 162. sz.

⁶⁴ Swsp. Tj. 148a. sz.

⁶⁵ Swsp. Tj. 163. sz.

⁶⁶ Swsp. Tj. 148c. Szám 27. 3–11.

mint esetünkben – nyomatékostja, megerősíti a szent szöveg tekintélyével kifejtett álláspontját. A fenti bibliai részlettel egyébként részben megegyezik a 325. szabály, amely szerint ha egy férfi után két hajadon leány örökölné, és ő fekvőséget is hagy maga után, akkor mindkét leány örököl, ám ha egyik alacsonyabb társadalmi rendben álló emberhez megy férjhez, az nem örököl, az ingatlant az kapja, amelyik vele azonos vagy nála magasabb rendbélivel köt házasságot.⁶⁷

A főszabályok artikulusokba foglalása mellett találunk olyan helyzetekre vonatkozó tételeket, amelyek sajátos esetekre vonatkoznak, ilyenek például a felesége halálát követően újra nősülő férfinak a halálos ágyán tett végrendelezése. Mindenekelőtt a lélek részét különítse el, majd válassza le az első házasságából származó gyerekek részére egykori asszonyának javait. Ezután adja vissza feleségének azokat a javakat (ingatlanokat), amelyekkel férjhezmenetelekor rendelkezett, majd a saját javait ossza fel a feleség és a gyerekek között fejenként egyenlő részre osztva. Az ingóságokkal hasonló módon cselekedjen, mondja a szabály. Ha a közös gyerekek közül valamelyik, mielőtt elérte napjait, meghal, akkor a részét a túlélő feleség örököli akkor, ha nem ment férjhez. Új házasságra lépése után azonban már nem örököli egyik gyermek részét sem, ez esetben a gyerekek egymás után örökölnék. Az anya halála után, vagy ha egyházi életre adja fejét, hagyatékát a gyerekek örökölik.⁶⁸ Az artikulus nem választja külön a fiú és leány örökösöket sem az ingó, sem az ingatlan hagyaték tekintetében, ami, ha a magyar nemesi öröklési jogra gondolunk, tőle egészen eltérő helyzetet ír le. Továbbá rendezzi az özvegyek jogállását. Mindenesetre annyit megállapíthatunk, hogy az artikulus a városi jog felé mutat abban a tekintetben, hogy nem tesz különbséget a két nem között ingatlan ügyekben sem. Egyúttal halványan mutat az asszonyok városi jogban erőteljesen megjelenő vagyonszerező és ezzel társadalmi előnyöket átruházó szerepére, amelyet az öröklési jogban elfoglalt helyük révén betöltöttek.⁶⁹

Az utód nélkül véget ért házasságot a középkorban éppúgy ismerték, mint ma. Az öröklési jogban általában több artikulus szól eseteiről. A Sváb tükör sem marad ki a sorból. A 25a. és b. szabályok az utódok nélkül elhunyt férj özvegye és az örökösök közötti osztozás formáját írja le, amely az özvegy számára szigorú feltételeket állít. Az örökösök tanácsával kell megrendeznie a temetést, majd az utóbbiak ott maradnak a birtokon. A hagyatékból előbb a szolgák megszolgált bérét fizetik ki, majd osztoznak az asszonnyal az ingóságok, amelyeket tételesen felsorol a szabály, felett.⁷⁰ Bár határozottan nem mondja ki, de hasonló helyzetet ír le a következő artikulus, amely a hagyaték elosztásáról szól. Ha ketten vannak az örökösök, a kardot az idősebb vegye el a többi egyenlően osszák el. Az özvegy, miután a hagyatékot elosztották, veheti magához a nászajándékát és az ingóságokat, amelyeket tételesen felsorol a szabály. Kiveszi közülük a feldolgozatlan aranyat és ezüstöt.⁷¹ Amint korábban említettük, a feldolgozatlan nemesfémek, sok helyütt az ékszerek nem tartoztak az ingóságok közé. Artikulusunk a bizonyíték rá. Meglátásunk szerint a kard és guzsaly rokonság öröklését leíró artikulus⁷², amelyet már említettünk, ugyancsak a lemenők nélkül elhunytak vagyónának örö-

⁶⁷ Swsp. Tj. 325. sz.

⁶⁸ Swsp. Tj. 161. sz.

⁶⁹ SZENDE Katalin: *Othón a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* Bp. 2004. 117.

⁷⁰ Swsp. Tj. 25a,b. sz.

⁷¹ Swsp. Tj. 26. sz.

⁷² Swsp. Tj. 275. sz.

kítési szabályát írja le. A fentiekkel egyező nézetet fogalmaz meg a 165. és 167. artikulus, amely ugyancsak azt hangoztatja, hogy a feleség és gyerekek nélkül elhunyt férfi ingó vagyona a hozzá legközelebb eső örökösökre száll.⁷³ A végrendeletet készítő örök-hagyó helyzetére alább térünk ki.

Más a helyzete a lemenő nélkül elhalt szolgálai állapotú nő vagy férfi örökhagyónak. Ha ura követeli, ingósága és más vagyona reá száll. Ha nem teszi, akkor a tartományi, ha városban élt, akkor a városi bíró vegye hatalmába a vagyont. Egy évig és egy napig jelentkezhet az, aki számot tarthat az örökségre.⁷⁴

A házasságon kívül született gyerekek örökösödése ugyancsak sajátos területe az öröklési jognak. A Szász tükör nem ismeri örökséghez jutásuk lehetőségét.⁷⁵ A Sváb tükör egy kivételt tesz ez alól a szigorú szabály alól. „Ha egy férfi házasságon kívül él együtt négy éven keresztül, vagy még tovább egy asszonnyal, és gyermekeik születnek, majd a férfi olyan kegyes lesz az asszonyhoz, hogy erényességéből vagy más okokból törvényes feleségül veszi, akkor minden gyerek, akit együtt nemzettek, azonnal házasságban születetté válik.”⁷⁶ Szerzőnk a másfajta nézetet Heinz Holzhauer szerint a kánonjogból vette át. Mivel világos előtte, hogy új szemléletet foglalt szabályba, az artikulus további részében előadja, hogy ha világi bíróság előtt a döntést el akarják utasítani, akkor forduljanak a gyerekek az egyházi bírósághoz, és ott védjék meg törvényes ügyüket.⁷⁷ A szabály nem áll egyedül a Sváb tükörben. Összecseng a 41. szemléletével, amely szerint a házasságon kívül születettek visszanyerik jogukat, ha házasságot kötnek.⁷⁸ A mű belső logikája szerint ide köthető a 47. artikulus, amelyben a szerző kifejti, ha egy férfinak házasságon kívül gyermeke születik, azt a pápa házasságban születetté teheti.⁷⁹ A részlet ugyancsak a kánonjogból származik.⁸⁰ A szerző hozzáteszi, hogy ehhez a császárnak is megvan a joga. A rokonok után azonban e gyerekek nem örökölhetnek, csak az ő házasságban született utódaik. Ugyancsak ide kapcsolható szemléletbeli rokonsága miatt a 77. artikulus, amely kifejti, hogy a jognélkülieknek nem adható gyám, kivéve azoknak, akik megházasodtak.⁸¹ A házasság szentsége tehát a korábbi bűnük alól megadja a feloldást a korabeli kánonjogi szemlélet szerint.

A végrendeleti öröklés, mint ismeretes, a 13. században terjedt el. Végrendeletet – az örökhagyónak halála esetére szóló egyoldalú, visszavonható rendelkezését – a jognélkülieken kívül bárki tehetett. A 22. szabály a végrendelezés módját rögzíti.⁸² A birtokos, birtok és tulajdonjog háromszögében – mint említettük – a birtokjog átadása fontos tényező. Ezt hangsúlyozza artikulusunk. Birtokjogot biztonsággal úgy adhat át, hogy még életében haszonélvezetet biztosít a kedvezményezettnek ura, vagy bíró előtt tanúk

⁷³ Swsp. Tj. 165. 167. sz.

⁷⁴ Swsp. Tj. 30. sz.

⁷⁵ Ssp. Tj. 36. 1. sz.

⁷⁶ Swsp. Tj. 377. sz. „vnd ist daz ein man ein vrowen lediglich vier iar oder mere vnd gewinnet kint mit ein ander vnd der man wirt der vrowen also holt leicht von tugenden oder von welhen dingen daz zv kümt vnd sie zer e nimt alle die kinder die sie mit ein ander hant die sint sa zehant ekint.”

⁷⁷ HOLZHAUER, Heinz: *Familien- und Strafrechtsgeschichtliche Beobachtungen am Schwabenspiegel*. In: *Swabenspiegel-Forschung im Donaugebiet*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica Tom. LXXI. Fasc. 17. 548–549.

⁷⁸ Swsp. Tj. 41. sz.

⁷⁹ Swsp. Tj. 47. sz.

⁸⁰ PENNAFORTE, Raimundus: *Summa de casibus penitentiae* IV. 3–4. sz. Kézirat. IV. Gergely pápa dekrétuma 17. 13. sz.

⁸¹ Swsp. Tj. 77.sz. HOLZHAUER, Heinz: 2008. 548–549.

⁸² Swsp. Tj. 22.

jelenlétében. Ha örökösei vannak, és nem értenek tetteivel egyet, tiltakozhatnak, ha nem teszik, elvesztik várományosságukat. A végrendelező, ha szükséghelyzetét bizonyítani tudja, visszaveheti birtokát, a kedvezményezett pedig elvesztheti azt, ha méltatlanná válik az örökségre. A szerző az artikulus végén összefoglalja fejtegetéseit: „Az átadást akkor mondjuk tartósnak, ha az a bíró előtt történik, vagy akkor, ha írásba foglalják. A legtartósabb azonban az, amelyik a *birtokjog* átadásával játszódik le.”⁸³ Azon artikulus, amely kinyilvánítja, hogy akinek nincsenek örökösei, végrendelettel arra hagyhatja vagytonát, akire akarja,⁸⁴ korábbi állapotot fejez ki – jóllehet a Sváb tükör hatására több városi jogkönyvbe is felvettek hasonló tartalmú artikulust –,⁸⁵ ugyanis a rokonság (oldalági örökösök) felléphetek ezen rendelkezéssel szemben,⁸⁶ és általában meg is tették ezt.

A jogkönyvet készítő szerzetes szerző(k) egyházi kötődését jelzi, hogy az öröklés esetében nem feledkeznek meg a léleknek járó részről, és külön kiemelik azon esetet, amikor valaki egy templom (birtokának) a bérlője, vagy maga a templom szolgája, alkalmazottja. A 166. artikulus a végrendelezést elmulasztó örökhagyó lelket illető részéről is rendelkezik: egyik része a papra szálljon, másokat osszák szét a szegények között, a harmadikat pedig kapják azok a szegény zarándokok, akik átkelnek a tengeren, azaz a Szentföldre mennek.⁸⁷

A Sváb tükör artikulusaiból kibontakozó tulajdonjog, családi vagyon- és öröklési jog nem ad teljes körű képet korának és hatásterületének említett jogágairól. Nem várható el tőle, mert a kor jogtudománya nem állt ezen a fejlettségi fokon. Azonban artikulusaiból nagyon határozott tendenciák olvashatók ki. Pontos fogalmat alkotott a birtok, a birtokos és a birtok(tulajdon)jog hármasságáról. Megkülönbözteti az ingóság és ingatlan fogalmát, amelyet a családi vagyonjog területén következetesen alkalmaz. Bár néhány artikulusában megjelenik a nagycsaládi, nemzetségi örökösödés, jobbra a kiscsalád viszonyairól fogalmaz szabályokat. A családi vagyongazgatási közösség alapján áll, amelyben a házaspár megőrzi különvagyonukat, amelyeket a férj kezel. Az örökhagyó után az ingóságokból a túlélők fejenként egyenlően örökölnek, közöttük találjuk a maga részével a feleséget, ha ő a házasságban a gyerekek mellett a túlélő. Az ingatlanok esetében nem alkot pontos képet. Talán éppen azért, mert fő forrása, a Szász tükör tekintélyét nem kívánja kétségbe vonni, ám maga hajlik kánonjogi ismeretei alapján a férfiak és nők megkülönböztetésének megszüntetésére az öröklés során. E kérdés kifejtése még pontos és részletes elemzésre szorul. A mű más helyein ugyancsak feltűnik, hogy a több forrásból dolgozó szerző(k) többféle nézőpontot fogalmaz(nak) meg a kötet artikulusaiban.

A tárgyalt jogágakban felfedezhető a kánonjog hatása és az egyház nőket gyámolító szemléletmódja. Amíg a Szász tükörben például egyértelmű, hogy fekvőséget férfiak örökölnek, ez nem olvasható ki határozottan forrásunkból. A nők örökösödése esetében több helyütt ingóságról és másról beszél, amely egyebek mellett földet ugyancsak jelöl-

⁸³ Swsp. Tj. 22. sz. „die gabe haizet stete die vor dem richter geshiet. die heizet auch stete die mit de shrift. die ist aller stetest die mit der *gewer*.”

⁸⁴ Swsp. Tj. 31.

⁸⁵ E szemléletre I. még II. Albrecht herceg 1340. évi kiváltságlevelét a bécsiek számára. *Die Rechtsquellen der Stadt Wien*. Hrg. Peter Csendes. Hermann Böhlau Nachf. Fontes Rerum Austriacarum Dritte Abteilung Fontes Juris. 9. Bd. Wien – Köln – Graz. 1986. 54. sz. Budai jogkönyv 200. sz.

⁸⁶ Vö. Swsp. Tj. 22. sz.

⁸⁷ Swsp. Tj. 31. 165. 166. sz.

het. Eme irány majd a városi jogokban teljeseedik ki, ahol ingót és ingatlant nemre való tekintet nélkül egyformán örökölnék a túlélők, jóllehet a városi öröklési jog véleményünk szerint a jobbágyiból alakult ki. Az egyháznak a társadalom perifériájára kerültek gyámoltató szemléletmódja nyilvánul meg abban, hogy szerzőnk a házasságon kívül születettek vagyonjogi helyzetének segítése mellett áll. A szakirodalom már korábban megállapította a kánonjogi hatást jogkönyvünkön. Ezen észrevételt igazolják az általunk bemutatott példák. Ugyanakkor hangoztatjuk, hogy számos, a korban élt szokásjogi szabályt őrzött meg.

A jogkönyvben tárgyalt tulajdon-, vagyon és öröklésjog kevésbé feldolgozott a szakirodalom által. Mivel a mű hatása nagy területre hosszantartóan terjedt ki, az általunk vágott csapáson a jövő kutatásának érdemes tovább mennie, és szélesítenie azt.

LÁSZLÓ BLAZOVICH

PROPRIETARY RIGHTS, FAMILY LAW OF PROPERTY AND HEREDITARY RIGHTS IN THE SWABIAN MIRROR

(Summary)

The proprietary, family law of property and hereditary rights mentioned in the articles of The Swabian Mirror don't give a complete view of the above mentioned rights from that age and domain. We can't even expect so because jurisprudence wasn't at that stage of development by then. However, there are strong tendencies in these articles to create accurate ideas about the trinity of possession, proprietor and possessory rights. The Swabian Mirror makes a difference between movable property and real assets consistently applying it in the domain of family law of property. Although the form of clan-big family inheritance appears in certain articles, the formulated rules are referring mainly to small families. It is based on the family property administration community where the consorts keep their own separate property being managed by the husband. The survivors inherit the testator equally. The wife is there with her own part if she is the survivor besides the children in the respective marriage.

There is no accurate presentation in the case of real assets. The reason might be that The Swabian Mirror doesn't want to challenge the authority of its main source, The Saxon Mirror, but it tends to revoke the differentiation between men and women during inheritance on the basis of canonical knowledge. The development of this idea still needs detailed and exact analysis.

The fact that the authors working with several sources formulate different ideas in the articles is evident in certain parts of The Swabian Mirror. The influence of canon law and the supporting attitude of the Church towards women may be found in the presented branches of law. We also underline that The Mirror contains a lot of rules of customary law.

The proprietary –hereditary rights and family law of property aren't substantially presented by special literature. Since The Mirror had a longlasting effect on a large territory, it is worth continuing and widening the research following our footsteps.